

נושא העבודה

כשרות לרשת

תאריך: 26 בדצמבר 2016

העבודה מוגשת בחסות העמותה של נוער שוחר משפט עברי

תוכן עניינים

1	מבוא.....
2-6	ירושה על פי צוואה.....
7-11	ירושה על פי דין.....
12-14	פסלות לרשת.....
15-16	מקרים מיוחדים.....
17	סיכום העבודה.....
18-19	ביבליוגרפיה.....

מבוא

עבודה זו תעסוק בנושא הכשרות לרשת, משמע, כיצד לטפל בעיזבוננו של אדם לאחר מותו ומי רשאי ויכול לרשת אותו.

נושא זה העסיק אנשים עוד מימי קדם ואנו רואים התייחסויות לנושא כבר בתנ"ך ולאחר מכן במקורות התלמודיים ואצל גדולי הפוסקים היהודים.

בעבודתי אבחן את נושא ה"כשרות לרשת", תוך התמקדות בנושא העזבון ויורשיו, הן במשפט העברי והן במשפט הישראלי.

במהלך העבודה אתעמק בנושא העזבון ויורשיו, כפי שזה מופיע בשתי שיטות המשפט ואבחן את נקודות הדמיון והשוני בנושא, בין שתי שיטות המשפט.

לבסוף, אתייחס ל"מקרים המיוחדים" – הפרצות הקטנות בחוק שמסוגלות "להפוך את הקערה על פיה" ולהביא לשינוי בהתייחסות לנושא מצד המערכת המשפטית.

פרק ראשון: ירושה על פי צוואה

במשפט הישראלי, הנושא של "כשרות לרשת" מבוסס על חוק הירושה¹. במשפט העברי לעומת זאת, הנושא של דיני הירושה מצוי כבר במקורות היהודיים הקלאסיים הקדומים (התנ"ך), עבור דרך המקורות התלמודיים ומשם בקרב גדולי הפוסקים.

ישנם שני סוגי יורשים²:

1. אדם הזוכה בצוואה נקרא זוכה על פי צוואה.

2. אדם המקבל את הירושה לפי החוק זוכה בה על פי דין.

רק במידה ואין צוואה, מחלקים את העיזבון על פי דין.

ישנן ארבעה סוגי צוואות³:

1. בכתב יד.

2. בפני עדים.

3. בפני רשות.

4. בעל פה.

צוואה בכתב יד⁴

אינה מצריכה עדים אך חייבת להיות כתובה בכתב ידו של המצווה, עם תאריך וחתימתו של המצווה. דוגמאות לצוואות מסוג זה הן הצוואה בפס"ד מזרחי נ' רז⁵ בו אישר השופט פיזם צוואה בכתב יד שנכתבה בפרקים.

צוואה בפני עדים⁶

ישנם שני תנאים לצוואה בעדים:

1. הצוואה צריכה להיות בכתב, לאו דווקא בכתב ידו של המצווה.

¹ חוק הירושה, תשכ"ה-1965.

² ס' 2 לחוק הירושה.

³ ס' 18 לחוק הירושה.

⁴ ס' 19 לחוק הירושה.

⁵ פס"ד מזרחי נ' רז מא(4), 454 (1987).

⁶ ס' 20 לחוק הירושה.

2. העדים צריכים לחתום על הצוואה לאחר שהמצווה אמר להם שזו צוואתו. העדים אינם צריכים לדעת את תוכן הצוואה.

העדים⁷:

העדים יכולים להיות כל אדם חוץ מקטיינים ופסולי דין.

קטין הוא ילד עד גיל 18 וזאת לפי חוק הכשרות המשפטית והאפוטרופסות⁸.

פסול דין⁹ הוא אדם שמחמת מחלת נפשי או ליקוי בשכל אינו יכול לדאוג לענייניו ובית המשפט הכריז עליו כפסול דין.

צוואה בפני רשות¹⁰

צוואה בפני רשות יכולה להיות בפני אחד מבעלי התפקידים הבאים:

1. שופט

2. רשם

3. דיין בית דין דתי

4. נוטריון

בצוואה בפני רשות לא צריך עדים והמצווה לא צריך לחתום על הצוואה. מספיק שהנוטריון מאשר שהמצווה אישר שזו צוואתו. במידה וצוואה זו מתורגמת, ישנה חובה להקריא את הצוואה מתורגמת ולציין זאת באישור נוטריוני.

צוואה בעל-פה¹¹

הדרישה לצוואה בעל-פה היא אדם שרואה עצמו מול פני המוות- שרואה שמותו קרב. במקרה זה, החוק דורש גם מצב אובייקטיבי שהאדם הולך למות וגם סובייקטיבי שהאדם סבור שמותו קרב.

⁷ סי' 24 לחוק הירושה.

⁸ סי' 3 לחוק הכשרות המשפטית והאפוטרופסות, תשכ"ב-1962.

⁹ סעי' 8 לחוק הכשרות המשפטית והאפוטרופסות.

¹⁰ סי' 22 לחוק הירושה.

¹¹ סי' 23 לחוק הירושה.

אם האדם יצא מסכנה או הבריא הצוואה בעל פה בטלה.

ההליך בצוואה בעל פה נעשה באופן הבא :

1. צריכים להיות שני עדים כשרים.

2. העדים צריכים לעשות זכרון דברים. בזכרון הדברים עליהם לתאר את נסיבות עריכת הצוואה.

3. זכרון הדברים צריך להיערך בהקדם אולם זהו תנאי לא הכרחי. אם לא נכתב זכרון הדברים מיד, זה מעביר את נטל ההוכחה.

פגמים בצוואה¹²

ישנם פגמים מהותיים שפוסלים את הצוואה מול פגמים שמשנים את נטל ההוכחה.

פגמים מהותיים :

1. המצווה היה לא צלול בדעתו (עקב תשישות יתר, תרופות חזקות וכד').

2. כאשר מוכיחים שלא היה תרגום לצוואה והמצווה לא ידע את השפה שבה נכתבה הצוואה.

3. לא ידע להבחין בטיבה של צוואה – כאשר המצווה הוא פסול דין או קטין הצוואה בטלה. לכן רוב המשפטים

דנים בשאלה אם המצווה ידע להבחין בטיבה של הצוואה.

דוגמאות לפסקי דין בנושא :

1. יצחק גולוב נ' דוד גולוב¹³ :

המשיב והמערער אחים. בצוואה העדיפה המנוחה את המשיב – יצחק – על המערער אחיו – דוד. העדפה זו

התבטאה בכך שהורישה לו נכס מקרקעין בשלמות. בית המשפט קמא קבע כי היו פגמים בצוואה שכן לא הייתה

עדות שהעדים שמעו מהמצווה שזו צוואתה.

את הפגמים ניתן היה לרפא אם היה מוכח שזה רצון המנוחה. אולם במקרה דנן טען יצחק שמאחר והמשיב טיפל

כל הזמן במנוחה יתכן והשפיע עליה. מנגד, טען דוד שמאחר והמנוחה חיה שנה נוספת לאחר הצוואה, הרי שלפי

החוק, אם במהלך שנה המנוחה לא שינתה את הצוואה, הרי שהיא רצתה את הצוואה.

בית המשפט ריפא את הפגם ואישר את הצוואה ודחה את ההתנגדות.

¹² סי' 25 לחוק הירושה.

¹³ ע"א 217/74 יצחק גולוב נ' דוד גולוב.

2. צימט נ' בנימין¹⁴:

למנוחה היו שלושה יורשים על פי דין (בתה ושני נכדים מבת אחרת). כשהיא נפטרה, היא הייתה כבת 100 והשאירה צוואה שבה הורישה את כל רכושה לשני נכדיה בלבד.

הטענות נגד הצוואה היו שהמנוחה לא הייתה צלולה כשערכה את הצוואה ולא הבינה בטיבה של הצוואה. זאת מאחר ובמהלך חייה אמרה שהיא אוהבת נכד אחד ובסוף היא נתנה את הירושה לשני נכדים. בנוסף, אמרו שיש פגם שכן השליטה שלה בעברית הייתה מוגבלת והצוואה תורגמה לאישה באידיש אולם הדבר לא צויין בצוואה. בית המשפט העליון ראה בזה פגמים מהותיים וביטל את הצוואה.

פס"ד בולדון¹⁵:

אישה כתבה צוואה ובה הורישה את רכושה לשני בניה. אחד הבנים הרג את האמא ואת אחיו והתאבד. בין היורשים של האח הייתה פילגשו של אביו וכך יצא שהפילגש של האב תירש את אשתו של האב. השופט פיזם פסק כי מדובר בתוצאה לא מוסרית, לכן פסל אותה מלרשת.

המשפט העברי

סדר הנחלות שנקבע בתורה קובע את היורשים על פי דין. דיני ירושה אלה הם קוגנטיים (כופים), והמוריש אינו יכול להתנות עליהם או לסטות מהם, אף אם יצווה על חלוקה אחרת של רכושו. לאחר מותו אינו עוד בעלים על רכושו, ועל כן אין לצוואתו תוקף משפטי. כך פסק הרמב"ם¹⁶: אין אדם יכול להוריש למי שאינו ראוי ליורשו ולא לעקור הירושה מן היורש אף על פי שזה ממון הוא, לפי שנאמר בפרשת נחלות: "והיתה לבני ישראל לחקת משפט".

עליונות דיני הירושה, המונעת מן האדם את האפשרות להחליט כראות עיניו מי יזכה ברכושו לאחר מותו, הביאה לפיתוח דרכים חלופיות המאפשרות את מימוש רצונו של המוריש. הדרך העיקרית היא "מתנה מחיים". כלומר, האדם יכול להקנות את נכסיו, כולם או קצתם, לפני מותו.

אדם בריא המבקש להוריש את רכושו, כולו או חלקו, לאחר, בין שהוא יורש על פי דין ובין שאינו יורש על פי דין, חייב לתת לו במתנה על פי כללים נוקשים של דיני המתנה, ובהם: ניסוח נכון של צוואתו כעסקת מתנה שתחול סמוך למותו בתוספת מעשה קניין בר תוקף. אם לא יעמוד המצווה בתנאים אלה, אין תוקף למתנתו, ובבוא יומו יחולק עיזבונו על פי דיני הירושה שלא כרצונו.

¹⁴ ע"א 347/84 צימט נ' בנימין.

¹⁵ (ח"י) 2224/86 חן ואמיר בולדון נ' אייל ודניאל הראל תש (1) 116.

¹⁶ רמב"ם, הלכות נחלות, פרק ו, הלכה א.

אדם נחשב "בריא" גם אם הוא חולה או שיש לו מום כלשהו, ובלבד שאינו רואה את פני המוות- כלומר שכיב מרע. וכך הגדיר זאת הרמב"ם¹⁷: "חולה שתשש כוח כל הגוף וכשל כוחו מחמת החולי עד שלא יכול להלך על רגליו בשוק והרי הוא נופל על המיטה- נקרא שכיב מרע". רק אנשים במצב של שכיב מרע זכאים על פי המשפט העברי לצוואה בעל-פה. ועוד כתב הרמב"ם¹⁸: שכיב מרע שצוה ואמר ליתן לפלוני כך וכך... זכו הכל כשימות בכל מה שנתן להם, ואינו צריך קניין, שדברי שכיב מרע ככתובין וכמסורין הן. ודבר זה מדברי סופרים. ואע"פ שאינו אלא מדבריהם, עשו אותה כשל תורה, כדי שלא תטרף דעתו עליו כשידע שאין דבריו קיימים. "כאמור, מכאן אנו למדים שע"פ המשפט העברי יש להתחשב במצבו הגופני והנפשי הקשה של אדם זה, ולפטור אותו מן הדרישות הפורמליות שהטילו על המצווה הבריא - מעשה קניין, דיוק בנוסח הצוואה ועוד - כדי שלא תיטרף עליו דעתו.

מצווה לקיים דברי המת

יש שהמוריש מצווה את קרוביו לעשות פעולה מסוימת, כגון בקשת יעקב ויוסף מצאצאיהם להעלות את עצמותיהם ממצרים. אמנם אין כאן צוואה רשמית, אך יש "מצווה", חובה, לקיים את דברי המת¹⁹. גם כשצוואה לחלוקת העיזבון אינה עומדת בתנאים הנדרשים, אך עולה ממנה בבירור רצונו של המצווה, ניתן לעתים לקיים את הצוואה הפגומה מכוח הכלל: "מצווה לקיים דברי המת"²⁰, שמקורו בתלמוד²¹: "רבי יהודה הנשיא אמר משום רבי יעקב, שאמר משום רבי מאיר: מצווה לקיים דברי המת."

סיכום הפרק

בפרק זה בחנו את נושא הצוואות הן במשפט הישראלי והן במשפט העברי. למדנו כי בשתי שיטות המשפט חלוקת הרכוש לאחר פטירתו של אדם דורשת תהליך פורמלי. בנוסף, למדנו שצוואת שכיב מרע הייתה מקור ההשראה למחוקק הישראלי בבואו לאפשר בסעיף 23 לחוק הירושה, התשכ"ה-1965, צוואה בעל פה. יתר על כן, שיטות המשפט דומות בכך שבשתיהן ניתן לתקן פגמים בצוואה (גם אם הם מהותיים) אם בית המשפט מוכיח כי רצון המת היה שונה מן הצוואה. לעומת זאת, ראינו שישנם גם הבדלים בין שתי שיטות המשפט: במשפט הישראלי, כוח הצוואה גובר על ירושה ע"פ דין ואילו במשפט העברי ירושה על פי דין היא השיטה היחידה שבה נחלק עזבונו של אדם לאחר מותו. לבסוף, למדנו כי במשפט העברי "צוואה" נעשית במועד סמוך למוות ונקראת "מתנה".

¹⁷ הרמב"ם, הלכות זכיה ומתנה ב' ב'.

¹⁸ רמב"ם, שם, הלכה ב.

¹⁹ ראה פסק דינו של השופט אלון ע"א 1482/92 הגר נ' הגר, פ"ד מז(2) 793, בעמ' 802-803, שהשתמש בכלל זה בעניין כיבוד רצונו של המת בדבר הכיתוב על מצבתו.

²⁰ ראה ש' זעפראני, "צוואות הנעשות בערכאות של גויים", מוריה כ (תשנ"ו), עמ' קיד-קכב, האומר שהרב י"ש אלישיב מוכן להכיר בתוקף צוואה פגומה מכוח כלל זה, אם יעשו כן בדרך של פשרה בין הצדדים.

²¹ גיטין יד ע"ב.

פרק שני: צוואה על פי דין

ישנם שני סוגים של יורשים על פי דין²²:

1. ירושת בן/ בת הזוג.

2. ירושת קרובי דם.

סדר היורשים (שיטת השושלות):

בהיעדר צוואה, זכות הראשונים בירושה מתחלקת שווה בשווה בין בן הזוג של הנפטר ובין ילדיו של הנפטר. בן הזוג מקבל מחצית מן הירושה, והילדים מתחלקים שווה בשווה במחצית הנותרת. בנוסף למחצית מכלל הרכוש זכאי בן הזוג²³ לרשת גם את המיטלטלין ואת מכוניתו של המנוח, אם הייתה לו כזו. אלמנה זכאית לקבל מן העיזבון גם את דמי כתובתה ותוספת כתובה, ובנסיבות מסוימות היא יכולה גם לדרוש מזונות מן העיזבון. ירושתו של נפטר שהותיר אחריו בן זוג אך לא הותיר ילדים מתחלקת שווה בשווה בין בן הזוג ובין הורי המנוח או אחיו ואחיותיו. בן זוג ואחים מתחלקים 2/3 לבן זוג ו-1/3 מתחלק בין האחים.

בן הזוג יורש את כל העיזבון רק אם הנפטר לא הותיר אחריו ילדים, אחים או הורים. הורי המנוח, אחיו ואחיותיו מתחלקים בכל העיזבון רק אם הנפטר לא הותיר אחריו בן או בת זוג ולא היו לו ילדים²⁴.

ירושתו של נפטר שהותיר אחריו ילדים אך לא הותיר אחריו בן או בת זוג מתחלקת שווה בשווה בין ילדיו²⁵. אם גם ילדיו של הנפטר אינם בחיים, הירושה מתחלקת בין נכדיו של הנפטר. אם מי מילדי הנפטר, נפטר לפניו, חלקו עובר לנכדיו בחלקים שווים ביניהם. ירושתו של נפטר שלא היו לו ילדים ולא הותיר אחריו בן או בת זוג, הורים או אחים, מתחלקת שווה בשווה בין הורי הירושה של הנפטר וצאצאיהם.

ירושתו של נפטר ערירי עוברת לניהול האפוטרופוס הכללי, ונשמרת מספר שנים כדי לאפשר ליורשים שיתגלו לקבל את הירושה. לאחר חלוף זמן הקבוע בחוק, עובר העיזבון למדינה²⁶.

²² סי' 10 לחוק הירושה.

²³ סי' 11 לחוק הירושה.

²⁴ סי' 12 לחוק הירושה.

²⁵ סי' 13 לחוק הירושה.

²⁶ סי' 17 לחוק הירושה.

ירושת בן זוג

בן-זוג הוא מי שהיה נשוי כדין עם המוריש. בתי המשפט קבעו שגם מי שנזקק ל"גט לחומרא" נחשבים כנשואים עד שיהיה גט.

גט לחומרא

גט לחומרא זהו מקרה בו שני אנשים לא התחתנו לפי דין תורה ובית הדין הרבני קבע שהם לא נשואים, אבל על מנת להסיר כל ספק מחייבים אותם ל"גט לחומרא". במקרה כזה אם אי אפשר להשיג את הגבר או שהוא מסרב ליתן גט, בית הדין מתירים את הנישואין. בית המשפט העליון פסק שאם בלי הגט הזה האישה לא רשאית להינשא לאחר, הרי היא נחשבת נשואה וירושת כמו כל אישה. כאשר אדם נשוי לשתי נשים, כל זכויות האישה – מתחלקות שווה בשווה בין שתיהן.

ידועים בציבור²⁷

סעיף 55 דן במקרה של ידועים בציבור וקובע מספר כללים:

1. הסעיף מדגיש "איש ואישה" ולכן מוציא מתחולתו זוגות חד-מיניים.
2. שאף אחד מהם לא יהיה נשוי לאחר. כלומר, אם אחד מהם נשוי לאחר – סעי' 55 לא רלוונטי לגביו.
3. הם צריכים לחיות חיי משפחה במשק בית משותף.
4. אין חובה שהם יראו כנשואים.
5. במקרה כזה, רואים כאילו המוריש כתב צוואה לידוע בציבור. דבר זה נכתב כדי להסיר ספק שהידוע בציבור יורש.
6. כאשר המוריש כתב צוואה, הצוואה גוברת על הכתוב בסעיף זה.

כתובה ונדוניה

כתובה - סכום שהבעל מתחייב ליתן לאשתו במוות או בגירושין. האישה יכולה לבחור אם לקחת עזבון או כתובה. אם הכתובה גדולה והעזבון קטן האישה תעדיף לקחת את הכתובה, אם העזבון גדול והכתובה קטנה- היא תעדיף לקחת את העזבון.

²⁷ סי' 55 לחוק הירושה.

כאשר יש נושים נוספים לעזבון, הכתובה היא הנושה האחרון שכן החיוב לתשלום הכתובה הוא רק עם הפטירה. כתובה היא חוב ולכן קודמת לקבלת העזבון שזו זכות.

נדוניה - הנדוניה הם הדברים שהאישה מביאה לבית עם הנשואין: מילוג, נכסי צאן ברזל ונכסים שלבעל אין רשות בהם. נכסים אלו שייכים לאישה כל הזמן ולכן הם לא נכנסים לעזבון. זאת בניגוד לסכום הכתובה שעומד לפירעון לפני חלוקת העזבון.

המשפט העברי

דיני הירושה נמסרו למשה ולישראל ערב כניסת העם לארץ ישראל ולפני חלוקת הארץ לשבטים. מטרתם של דינים אלה הייתה לקיים את נחלות השבטים וחלקי המשפחות שבתוך כל שבט ובכל בית אב לדורי דורות. אלה כלליו העיקריים של סדר הירושה²⁸:

א. סדרי עדיפות בשלשלת הירושה: בדרגה הראשונה, הבנים וצאצאיהם; בדרגה השנייה, כשאין יורשים מן הדרגה הראשונה, הבנות וצאצאיהן (פרשת בנות צלפחד²⁹); בדרגה השלישית, האב וצאצאו; בדרגה הרביעית, אבותיו הרחוקים יותר של המוריש וצאצאיהם.

ב. בכור: בנו הבכור של המוריש יורש "פי שניים" ממה שנוטל כל בן שאינו בכור, המכונה יורש "פשוט".

ג. בן זוג: הבעל יורש את כל עיזבונה של אשתו. לעומת זאת, האישה אינה יורשת את בעלה. במקביל לשלילת

זכות הירושה מן הבנות (כשיש בנים) והאלמנה, הטילה ההלכה את עול פרנסתן על הבנים וקבעה להן זכות לפירעון הכתובה (לאלמנה), למזונות מן העיזבון (לאלמנה ולבנות) ונדוניה (לבנות).

היסוד הרעיוני לסדר הירושה נתפרש במקורות בדרכים שונות. בספר "מורה הנבוכים"³⁰ רואה הרמב"ם בסדר הירושה שבתורה מגמה מוסרית וסוציאלית מובהקת, ולפיה ניתנת הירושה דווקא לקרובי המוריש, כיוון שהם זכאים לה יותר מכל אדם אחר, ואלה דבריו: "ועוד מדיני ממונות – הירושות, והיא מידה נעלה, כלומר שלא ימנע האדם טוב מן הזכאי לו, וכיון שהוא הולך למות, אל תהי עינו צרה ביורשו, ואל יפזר ממנו, אלא יניחנו ליותר זכאי מבני אדם בו, והוא הקרוב קרוב יותר, לשארו הקרוב אליו ממשפחתו"³¹.

²⁸ ראה שולחן ערוך, חו"מ, סימנים רעו, רעז; אבן העזר, סימנים צג, קיב, קיג.

²⁹ בְּנוֹת צֶלְפָּחָד הן חמש בנות המוזכרות במקרא בעיקר בספר במדבר. חמש הבנות הן: מִחֶלָּה, נֶעְהָ, חֲגִלָּה, מִלְכָּה וְתִרְצָה, והן הביאו לחידוש הלכתי לפיו בנות יורשות את רכוש אביהן כאשר אין בנים זכרים.

³⁰ חלק ג, מב.

³¹ מיוסד על לשון המקרא: "ונתתם את נחלתו לשארו הקרוב אליו ממשפחתו וירש אותה" (במדבר כז, יא) ועל דרשת חז"ל: "הקרוב - קרוב קרוב קודם". ראה בבלי, בבא בתרא קח ע"ב.

כתובה ונדוניה

כתובה - הכתובה היא מסמך המפרט את התחייבות הבעל כלפי אשתו בימי נישואיהם או לאחר הפסקתם עקב גירושין או מות הבעל. לשונה של הכתובה היא ארמית, השפה שדיברו בה בעת ניסוח ועריכת הכתובה. נוסח הכתובה קבוע, ומוסיפים בו את התאריך, את מקום החתונה, את שמות בני הזוג ואת הערך הכספי של התחייבויות הבעל. בסוף הכתובה חותמים העדים (ואף הבעל). מכינים את הכתובה לפני החופה, כדי שתהיה מוכנה להימסר לכלה בין הקידושין לבין אמירת שבע הברכות. הכתובה כוללת התחייבות קבועה של הבעל לשלם לאישה סכום כסף בזמן הגירושין, או שירשיו יתנו אם ימות לפניה. על האישה לשמור את כתובתה שלא תאבד, כיוון שאסור לאדם לשהות עם אשתו אפילו שעה אחת ללא כתובה. אם אבדה הכתובה, הבעל נותן לאשתו כתובה אחרת. לכתובה שנייה זו קוראים "כתובה דאירכסא" (=שאבדה).

דמי הכתובה ("מוהר הבתולות"), הוא סכום שנקבע על ידי חז"ל. במקרה שהנישואין מתפרקים בגלל הבעל (ע"י גט), או במותו, האישה מקבלת את הסכום. תשלום זה נקבע כדי להגן על האישה, שלא יהא קל בעיני הבעל לגרשה, והוא הורחב גם למקרה מותו. הסכום הוא "200 זוז", סכום כסף שאפשר היה לחיות ממנו שנה אחת. שוויו של הסכום המינימאלי נקבע לפי מנהג המקום, ולפי ערך המטבע.

נדוניה - הנדוניה הם הנכסים שהאישה מביאה אתה בשעת נישואיה. נכסים אלה נרשמים בכתובה, והבעל מקבל על עצמו אחריות להחזירם עם פירוק הנישואין לפי ערכם בזמן החתונה.

סיכום הפרק

גם במשפט הישראלי וגם במשפט העברי קיימת ירושה על פי דין. בפרק זה למדנו, שבעוד שבמשפט הישראלי ירושה על פי צוואה קודמת לירושה על פי דין, במשפט העברי ירושה מתבצעת רק על פי דין לאחר מותו של אדם, שכן יסוד הירושה היהודית הוא הרעיון של המשכיות הדורות ונצחיות העם. במשפט העברי, גודל הירושה אינו חשוב לאימות העקרונות הללו, ודי בעצם קיומה של הירושה שעל פי דין תורה אף בהיקף מזערי כדי לסמל את ההמשכיות הזאת³². בנוסף, למדנו כי בעוד במשפט הישראלי בן הזוג מקבל חלק נכבד מן העיזבון (כל עוד הוא עומד בתנאים הנדרשים להגדרה של "בן זוג" שפורטו לעיל), במשפט העברי רק הגבר זכאי לרשת את אשתו ולא להפך (האישה זכאית למזונות בלבד מן העיזבון). יתר על כן, עמדנו על ההבדלים בחלוקה שבין הילדים: במשפט הישראלי ע"פ דין כל ילד מקבל נתח שווה מן הירושה בעוד שבמשפט העברי הבכור זכאי לפי שניים מן הצאצאים האחרים, ובנות (כל עוד יש להן אחים זכרים) לא זכאיות לרשת מן העיזבון כלל. לבסוף, למדנו שהכתובה

³² גם לפי הסבר הרמב"ם, שהירושה התורנית מבוססת על שיקולים סוציאליים של טובת המשפחה, ההיתר להעברת נחלה לפי רוב הפוסקים חל רק אם ההעברה היא לטובת המשפחה המיידית, ולכל היותר לצדקה, כך שהמטרות הסוציאליות תבואנה ממילא על סיפוקן.

והנדוניה שמופיעים במשפט הישראלי מושפעים מן המשפט העברי, אך הבנו שבמשפט הישראלי בניגוד למשפט העברי האישה זכאית לבחור בין הכתובה לעיזבון הבעל במותו- אם הכתובה גדולה והעזבון קטן האישה תעדיף לקחת את הכתובה, אם העזבון גדול והכתובה קטנה- היא תעדיף לקחת את העזבון.

פרק שלישי: פסלות לרשת

מי שגרם במתכוון למותו של המוריש לא זוכה הן לפי דין והן לפי צוואה³³.

מזונות מהעזבון

שמואל שילה בספרו³⁴ כותב שאדם, שגרם במתכוון למות המוריש, לא זכאי למזונות מהעזבון. מאחר והוא הורשע, הרי בזמן שהייתו בכלא הוא לא יהיה זכאי למזונות שכן לא יהיה נזקק מאחר ובכלא יקבל אוכל ומדור וכד'. החלק של אותו אדם שנפסל, מתחלק בין שאר היורשים ע"פ דין.

"שגרם במתכוון למותו של המוריש"

מאחר ומדובר בדין אזרחי, אין הכוונה שגרירת המוות תהיה במובן הפלילי. אם מדובר בהריגה, הדבר יהיה תלוי בנסיבות:

יש מקרים של הריגה שיפורשו כ"מתכוון" ויש שיפורשו "שלא במתכוון" (העבירה של "גרימת מוות ברשלנות" לא תחשב "כמתכוון").

כוונה מועברת: כאשר אדם מתכוון להרוג את פלוני ובפועל הרג את אלמוני. הדבר נקרא "כוונה מעוברת" ולוקחים את הכוונה להרוג את פלוני ומעבירים אותה לרצח אלמוני ולכן אותו אדם יואשם ברצח. אך, הרוצח לא התכוון להרוג את המוריש ולכן הוא יהיה רשאי לקבל את הירושה.

רצח מתוך רחמים: אם המוריש התחנן בפני אדם שיהרוג אותו בגלל מצבו הרפואי הקשה – האדם לא יהיה זכאי לירושה שכן הרג במתכוון.

הריגה מתוך הגנה עצמית: אדם שהרג את המוריש מתוך הגנה עצמית, לא יורשע ולכן יזכה בירושה.

שידול למוות³⁵: אדם ששידל / שכנע אחר להתאבד דינו כאילו הרגו ולכן אינו זוכה בירושה.

אם המוריש מחל לאדם שניסה להרוג אותו – האדם זכאי לרשת³⁶.

כל צוואה שנעשתה באונס, תרמית, השפעה בלתי הוגנת וטעות לא משקפת את רצון המצווה³⁷. שנה לאחר שהתגלתה הטעות, הסתיימה ההשפעה הבלתי הוגנת וכו' הצוואה "כשרה" מתוך ראייה שבאותה שנה המצווה יכול לשנות את צוואתו לו רצה והעובדה שלא שינה את הצוואה מלמדת שאכן הצוואה משקפת את כוונתו³⁸.

³³ סי' 5 (א) לחוק הירושה.

³⁴ פירוש לחוק הירושה, תשכ"ה-1965

³⁵ סי' 302 לחוק העונשין.

³⁶ סי' 5 (ב) לחוק הירושה.

טעות- הטעות לא מוגדרת בחוק הירושה כי אם בחוק החוזים³⁹, שם מוגדרת טעות כ"מחשבה או אמונה שאינה תואמת את המציאות שזו למעשה סתירה בין המצב העובדתי לבין המצב לאשורו".

השפעה בלתי הוגנת- השפעה בלתי הוגנת היא כאשר אדם יוצר נסיבות שבהן עושה אדם לטובתו או לטובת אחר. מעצם ההגדרה "השפעה בלתי הוגנת" משמע כי השפעה הוגנת היא מותרת. כלומר, מותר לפנות לאדם לבוא למכר שלו ולבקש ממנו ליתן לו משהו בצוואה.

רכטמן נ' זיסמן⁴⁰

בפס"ד זה קבע הנשיא שמגר, כדלקמן :

"ימה שהמחוקק ביקש למנוע הוא מתן תוקף של צוואה שלא נערכה לפי רצונו של המצווה אלא לפי מה שהוכתב לו לפי הנסיבות כגון שהמצווה בשליטת הנהנה, או תלוי בו כי הוא חולה או חלש. אין זה חשוב מיהו המשפיע אם הנהנה או אחר, העיקר הוא שכתוצאה מההשפעה הזו הלא הוגנת נכתבה צוואה שלא משקפת את רצון המצווה."

נטל ההוכחה- לרוב, נטל ההוכחה הוא על הטוען שהייתה השפעה בלתי הוגנת. אולם, כאשר ישנה הוכחה לסיכוי גבוה לקיום השפעה בלתי הוגנת (צוואה לטובת עו"ד, לטובת רופא, לטובת מטפל) נטל ההוכחה מוטל על המבקש את קיום הצוואה להוכיח שלא הייתה השפעה בלתי-הוגנת. כמו כן, גם כאשר ישנם פגמים פורמליים בצוואה צריך המבקש את קיום הצוואה להוכיח את אמיתות הצוואה.

תחבולה או תרמית- הפסיקה לא עסקה בתחבולה ובתרמית אולם הדבר פשוט. כמו כן, יתכן שרוב המעשים נעשים בצורה של השפעה בלתי הוגנת ולא בדרך של תחבולה או תרמית.

המשפט העברי

המקור לחוק "מי שגרם למותו של המוריש לא זוכה הן לפי דין והן לפי צוואה" הוא בסיפור המקראי של כרם נבות היזרעאלי⁴¹ בו המלך אחאב חמד את כרמו של נבות. על מנת לרשת את הכרם המלך אחאב מביא למותו של נבות בעזרת אשתו הנוכרייה, המלכה איזבל. לאחר שנבות הוצא להורג בפקודתה של איזבל, אחאב נפגש עם הנביא אליהו. האחרון, מוכיח את אחאב על מעשיו ובין היתר אומר לו "הרצחת וגם ירשת?"

סיכום הפרק

³⁷ סי' 30 לחוק הירושה.

³⁸ סי' 31 לחוק הירושה.

³⁹ חוק החוזים (חלק כללי), תשל"ג-1973.

⁴⁰ ע"א 133/84 רכטמן נ' זיסמן.

⁴¹ ספר מלכים א' פרק כ"א.

בפרק זה למדנו שתחום הירושה לקוח מן המשפט האזרחי ולכן סעיף החוק שמתייחס לפסלות יורש עקב הריגה במתכוון של המוריש אינו מתייחס דווקא לפן המעשי של הריגה. לעומת זאת, ראינו שבמשפט העברי, המהווה השראה לסעיף חוק זה, ההריגה היא ממשית- נבות נרצח בעקבות חמדנותו של אחאב ולכן אחאב נענש לא רק בכך שלא קיבל את ירושתו של נבות, כלומר כרמו, אלא גם בעונש מוות.

פרק רביעי: מקרים מיוחדים

הסתלקות⁴² מן הירושה - החוק יוצא מנקודת מוצא, שאין "להפיל" על יורש את תוארו, כאשר הוא אינו חפץ בכך. ההסתלקות היא, לאחר מות המוריש ולפני חלוקת העזבון, יכול יורש לוותר על חלקו.

ניתן להסתלק בשני אופנים מרכזיים:

הסתלקות כללית – מדובר בהסתלקות מירושה שלא לטובת גורם אחר, אלא הסתלקות כללית. בהסתלקות בדרך זו – החלק בעזבון שהיה מיועד ליורש שהסתלק, עובר ליורשים על פי דין של הנפטר, בהתאם לחלקיהם בירושה על פי דין.

הסתלקות ספציפית – מדובר בהסתלקות מעיזבון לטובת אדם ספציפי, אולם הדבר אפשרי רק לטובת בן/בת זוג של הנפטר, אחיו וילדו של הנפטר. כאשר מדובר באחד מאלה – ניתן להסתלק באופן ספציפי לטובתם ואזי יראו בגורם שלטובתו הסתלק, כיורש מלכתחילה.

שניים שמתו כאחד⁴³ - מצב שבו שני בני זוג נפטרים ולא ניתן לקבוע מי מהם מת תחילה. הכלל הראשון הקובע את הזכויות בעזבון במקרה "שניים שמתו כאחד" הוא מתן קדימות ליורש-ודאי. אם אחד מהתובעים של זכויות העזבון מוגדר יורש-ודאי והשני יורש-ספק, יש להעדיף את התובע שהוא יורש-ודאי. שנית, אם שני התובעים הם יורשי-ספק, החוק קובע העדפה לתובע שהוא בן זוגו או קרובו של המוריש שאת עזבונו מחלקים. שלישית, החוק מצייין כי יש לחלק את העזבון בין תובעים אחרים באותה דרגת עדיפות לפי כללי החלוקה שבירושה על פי דין, כל עוד אין צוואה המורה אחרת. לא תמיד ניתן לדעת בצורה חד משמעית מי מהיורשים הוא יורש-ודאי ומי יורש-ספק. לעיתים קרובות נוצרים חיכוכים בתוך המשפחה ובהיעדר צוואה קשה להגיע לתמימות דעים.

צוואות הדדיות בס' 8א' לחוק הירושה - כפי שכבר למדנו, הוראת צוואה המזכה אדם שהיה שותף לכתיבת צוואה או את אשתו – בטלה⁴⁴. סעי' 8א' הוא יוצא מהכלל, בכך שקבע שלמרות שבני-זוג כותבים צוואה ביחד וכל אחד נוטל חלק בצוואת חברו, זה לא פוסל את הצוואות.

ירושה מכוח אימוץ⁴⁵ - בשנת 2012, תוקן חוק הירושה בכל הנוגע לזכויות הירושה של ילד מאומץ וכן של הורים מאמצים. בעקבות תיקון זה, אין עוד כל הבדל בין ירושת ילד מאומץ - בין בהיותו יורש ובין בהיותו מוריש, לבין

⁴² סי' 6 לחוק הירושה.

⁴³ סי' 9 לחוק הירושה.

⁴⁴ סי' 35 לחוק הירושה.

⁴⁵ סי' 16 לחוק הירושה.

ילד ביולוגי. לשם זכיה על-פי סעיף זה - יש להוכיח כי המאומץ אכן אומץ כדין- הראיה הנדרשת הינה מסמך המאשר את הליך האימוץ. לפי המשפט הישראלי נוצר קשר של אימוץ רק עם מתן צו של בית-משפט (לפי חוק האימוץ)⁴⁶.

תנאי לא חוקי בצוואה - כאשר יש תנאי לא חוקי בצוואה- התנאי בטל והעזבון מתחלק לפי דין.

ילדים מחוץ לנישואין - על מנת שילד שנולד מחוץ לנישואין יזכה בחלק מן עזבון ההורה ויחשב כיוורש על פי דיני הירושה, צריך שאביו יכירו והוא יהיה רשום במשרד הפנים כבנו. לפיכך, יש לדאוג לרישום זה בעודו של האב בחיים שאם לא כן, יגרור אחריו הדבר בדיקות גנטיות למשפחת האב כדי לבחון את הקשר המשפחתי. אם הבדיקה תוכיח כי אכן המנוח היה אביו של הילד מחוץ למסגרת הנישואין, הרי שהילד יוכר כיוורש חוקי לעניין חוק הירושה.

משפט עברי

ירושלם מכוח אימוץ - המשפט העברי הכיר בקשרים שונים בין "מעין-מאמצים" לבין "מעין מאומץ", אולם בסופו של דבר, לא נקלט מוסד האימוץ, כפי שהוא מוכר במשפט הישראלי, לתוך המשפט העברי. אי-ההכרה של המשפט העברי במוסד האימוץ גררה את המסקנה כי במסגרת הסדר ה"אומנה", שעל פיו גדלו ילד או ילדה בחיקה של משפחה אומנת, לא הייתה להם זכות ירושה בנכסי המשפחה האומנת. לכן, מי שחפץ היה להוריש את נכסיו לילד שנמצא אצלו ב"אומנה", חייב היה לערוך אקט פורמאלי מיוחד של מתנת בריא או של מתנת שכיב מרע. בהעדר מעשה קניין כזה, אין בני הבנים יכולים להיחשב כבנים לצרכי הירושה.

ממזרות (ילדים מחוץ לנישואין במשפט העברי) - ממזר הוא מי שנולד לאישה נשואה מגבר זר. למרות שהממזרות שוללת מן הצאצא שנולד מחוץ לנישואין את האפשרות להינשא לבן זוג או לבת זוג יהודים כשרים, ממזר כשר לרשת ככל אדם. העובדה שממזר הנו תולדה של קשר אסור בין הוריו אינה גורעת מזכותו לרשת.

פרק חמישי: סיכום העבודה

בעבודתי עסקתי בנושא "כשרות לרשת". דנתי בסוגיות שונות בתחום הירושה, בין אם במשפט הישראלי ובין אם במשפט העברי. במהלך עבודתי זכיתי להכיר תחום מרתק ונחשפתי לפסקי דין, הלכות, מאמרים וספרים, שלולא

⁴⁶ סי' 1(א) לחוק אימוץ ילדים, תשמ"א-1981.

העבודה לא הייתי נחשפת אליהם. בעבודה למדתי לקחים חשובים שאקח איתי להמשך הדרך, ברם החשוב ביותר מביניהם הוא חשיבותה של הצוואה. הבנתי שכאשר לא קיימת צוואה, יכולים להיווצר סכסוכים משפחתיים וישנו קושי ממשי להגיע למצב שבו כולם מרוצים. צוואה שומרת על התא המשפחתי ועל קרוביו של המת כפי שהיה רוצה.

בעודי קוראת, משכילה וחוקרת, הגעתי למספר מסקנות. למדתי עד כמה המשפט הישראלי נאור ומתקדם בתחום הירושה. כאישה עצמאית בחברה מודרנית, נהניתי לראות את הדרך שעברו הנשים בתחום הירושה- מתקופת המקרא הקדומה בה לנשים לא הייתה יד בעיזבון, דרך בנות צלפחד שהיו הראשונות לרשת את אביהן ועד ימינו אנו, בהם לאישה יש בדיוק את אותן זכויות ירושה כמו לגבר. אהבתי להשוות בין שתי שיטות המשפט- לראות את השונה והדומה ולחקור לעומק מקרים מיוחדים בשתי שיטות אלו.

העבודה נתנה לי תחושת סיפוק, נהניתי להעמיק בנושא ולמצוא כל פעם מחדש עוד ועוד רעיונות, נושאים ופסקי דין חדשים ומפתיעים. העבודה סיפקה לי "טעימה קטנה" מהתמודדות עצמאית בעולם המשפטים, ובהחלט השאירה לי טעם של עוד.

ביבליוגרפיה

אתרי מרשתת:

1. אינציקלופדיה יהודית דעת
2. אתר "נבו"
3. בעז קראוס- משרד עורכי דין
4. דרור גלמן- משרד עורכי דין
5. ויקיפדיה
6. ויקישיבה

חוקים:

1. חוק הירושה, תשכ"ה-1965
2. חוק אימוץ ילדים, תשמ"א-1981
3. חוק העונשין, תשל"ז-1977
4. חוק הכשרות המשפטית והאפוטרופסות, תשכ"ב-1962
5. חוק החוזים (חלק כללי), תשל"ג-1973

מאמרים:

1. השופט בדימוס חיים פיזם, "דיני ירושה", המרכז האקדמי כרמל תשע"א (2011)
2. עו"ד רינה פוליטי, "זכויותיו של ילד שנותר מחוץ לנישואין", אתר המרשתת "משפטי", 2013.

פסקי דין:

1. (חיי) 2224/86 חן ואמיר בולדו נ' אייל ודניאל הראל תש (1) 116.
2. ע"א 217/74 יצחק גולוב נ' דוד גולוב.
3. ע"א 347/84 צימט נ' בנימין.
4. ע"א 1/82 ד"ר אמיליה לוי נ' מנהל בתי המשפט.
5. ע"א 133/84 רכטמן נ' זיסמן.
6. פסק דינו של השופט אלון ע"א 1482/92 הגר נ' הגר, פ"ד מז(2) 793, בעמ' 802-803.
7. פס"ד מזרחי נ' רז מא(4), 454 (1987).

ספרים:

1. שי שילה, "פירוש לחוק הירושה תשכ"ה - 1965".
2. שי זעפראני, "צוואות הנעשות בערכאות של גויים", מוריה כ (תשנ"ו), עמ' קיד-קכב.

מקורות המשפט העברי

1. בבלי, בבא בתרא קח ע"ב.
2. במדבר כ"ז, י"א.
3. התלמוד, גיטין יד ע"ב.
4. מלכים א, א'.
5. רמב"ם, הלכות נחלות, פרק ו, הלכה א.
6. רמב"ם, הלכות זכיה ומתנה ב' ב'.
7. רמב"ם, "מורה נבוכים".
8. רמב"ם, שם, הלכה ב.
9. שולחן ערוך, חו"מ, סימנים רעו, רעז; אבן העזר, סימנים צג, קיב, קיג.